

ЧИ ІСТОРІЯ СКАЗАЛА ВЖЕ СВОЄ ОСТАННЄ СЛОВО

ОЛЕКСАНДЕР ШАПОВАЛ
Полковник, б. міністр Української Держави.

ВИДАВНИЦТВО „УКРАЇНСЬКИЙ РОБІТНИК”
ТОРОНТО, КАНАДА

Відбитка з „Українського Робітника” ЧЧ.: 33, 34, 35
1947.

ALEXANDER SHAPOVAL

CEDE. NAME 041340

U.S.A

ЧИ ІСТОРІЯ ВЖЕ СКАЗАЛА ОСТАННЄ СВОЄ СЛОВО?

Мені випадково попало до рук число 17-те „Українського Голосу” (Виннигег), з дня 23. квітня, 1947 р., в яким Д-р М. Мандрика налав на Редактора „Українського Робітника” (Торонто) своєю статтею „Історії не можна перелицювати”. Прочитавши уважно цю статтю Д-ра М. Мандрики, я побачив, що т. зв. „перелицьовуванням” історії якраз займається в цій своїй статті самий Д-р М. Мандрика. Він займається гльорифікацією Української Центральної Ради й ставиться зо зневагою до Гетьманської Держави 1918 р.

Коли б це писала людина, яка не була свідком всіх тих подій та ще й не виписувала свого титулу „доктор”, — то відповідальности за написане (чи сказане нею) від такої людини не вимагалось б. Але від українця, з докторським титулом (значить освіченої людини) та ще й свідка подій — кожний має право вимагати більше чесного, більше правдивого висвітлювання подій з нашої недавньої минувшини, що їх свідками є ще багато живих людей поміж Українством.

Тому я і взявся оце зробити свої завваги до тієї статті Д-ра М. Мандрики надрукованої в „Українськїм Голосі”.

Насамперед хочу сказати тим, хто цього не знає, що я також є наочний свідок і учасник всіх подій в Україні (а зокрема в Золотоверхім Києві) від майже перших днів вибуху революції в Росії 1917 р. і до осені 1920 року. І коли Д-р М. Мандрика підписав ту свою статтю з додатковим титулом, як „бувший член Української Центральної Ради”, то я також можу представити себе Шан. Читачам, як „бувшого”... а саме: „бувший Адютант і Командант І-го Українського ім. Гетьмана Богдана Хмельницького Полку”, „бувший Губерніяльний Командант Харківщини”, „бувший Головнокомандуючий Холмсько-Галицького (Правобережного) Фронту України” і на решті — „бувший Військовий Міністр України”. Це для того, щоб нелоінформований Читач знав, хто і з ким відбуває полеміку.

Отже, перейду тепер до змісту статті Д-ра Мандрики.

Д-р М. Мандрика, опанований пристреляними гнѣву на Редактора „Україн. Робітника“, вже на самому початку свого писання перекручує зміст редакційної статті **„Не скривлюймо фактів нашої державної історії“**, надрукованої в ч. 13-м „Укр. Робітника“, (Торонто). Д-р М. Мандрика каже, що Редактор „У. Р.“ — „намагається викреслити з історії України великі події і діла, які відбулися за час від 10 березня 1917 р. до 29 квітня 1918 р.“. Прочитавши уважно ту статтю в „У. Р.“, я не завважив, щоб в ній „викреслювалися з історії України“ ті „події“ і „діла“, за які клопочеться Д-р М. Мандрика. Навпаки — Редактор „У. Р.“ вельми уважно застановлюється над тими подіями й ділами, що почалися були в Києві в березні 1917 р. і дає їм свою характеристику, правильну характеристику, як належить це зробити кожному правдивому українському патріотові-державникові.

Я, як учасник цих подій в Києві, і взагалі в Україні, — також тверджу, що соціалістичні провідники Першого Українського Конгресу, який відбувся в Києві в днях 6-8 квітня, 1917 р., про жадну самостійність України тоді й слухати не хотіли і кинули цілому тому Конгресові ухвалену резолюцію про автономію для України в складі російської держави. А за те, що на тім Конгресі більша частина його учасників бурхливо оплескували військових український людей, Володимир Винниченко дуже вилаяв тих, хто вітав українських вояків, ще таки на третій день засідань того Конгресу, помістивши злобну статтю проти ідеї творення української армії на сторінках „Робітничої Газети“ (ч. 7, з дня 8 квітня, 1917 р., Київ). А по двох днях той самий Волод. Винниченко в своїй провідній для української соціал. демократії статті „Український мілітаризм“ зо ще більшою злобою виступив проти ідеї творення української національної армії, гукаючи: — „Не своєї армії“ нам соціал-демократам треба, а знищення всяких постійних армій“, — („Робітн. Газета“ ч. 10, 12. IV. 1917, Київ). І оця гістерично-анархістична демагогія тодішнього вождя української соціалістичної демократії стала свого рода дороговказом і для всього дальшого

поступовання Україн. Центральної Ради в справах військових.

Д-р М. Мандрика хоче довести, що У. Ц. Рада, створена на вище зазначенім Укр. Конгресі, була справжнім урядом України, і посилається на „Історію України” проф. Д. Дорошенка, видану в Канаді р. 1939, в якій буцімто сказано: — „Українці в Києві мали успіх у захопленню влади (підкреслення моє — О. Ш.), і дуже скоро організували її центральне тіло — Українську Центральну Раду”.

Я не мав нагоди переглянути цю „Історію України” в англійській мові нашого Шановного історика. Але, коли там справді так сказано, то це вельми поважна помилка — або невдало сформульовано самим Автором, або ж неправильно перекладено на українську мову з англійського тексту. Бо й юридично й фактично Центральна Рада та її трохи згодом створений виконавчий орган — Український Генеральний Секретаріят — не мали жадної суверенної влади в Україні аж до проголошення суверенності України Четвертим Універсалом — 22. I. 1918, се б то поверх дев'ять місяців свого фактичного існування. А по проголошенні тої державної самостійності 22. I. 18 р., Укр. Центр. Рада, хоч і вхопила до своїх рук юридичне право на владу в Україні, але фактичної влади не мала майже до кінця свого існування. Бо вже скінцем січня 1918 р. по всій Україні витворилася така анархія, що ніхто не мав жадної влади на Великій Україні. З історичною точністю можна було б сказати, що тоді на В. Україні панувала „влада” Анархії, бо члени У. Ц. Ради десь порозбігалися та заховалися по селах, а ексекютива Центр. Ради на чолі з проф. М. Грушевським опинилася в. волинських лісах, в околицях Житомиру, де я її бачив на власні очі.

Коли п. М. Мандрика є доктором правничих наук чи взагалі обзнайомлений з основами права, то він мусить знати, що кожна державна влада опирається на закон, навіть влада революційна. Коли в березні 1917 р. в Росії вибухла революція і т. зв. Всеросійська Державна Дума (парламент) поставила замість царя т. зв. „Тимчасове Правительство — Временне Правительство”, то та сама Державна Дума відра-

зу-ж ухвалила і оповістила закон про Временне Правитель-ство, який мав „обовязуочу силу для всіх громадян російської імперії”. Так само зробив і світл. п. Гетьман України Павло П. Скоропадський, що прийшов до влади в Україні — можна сказати — теж революційним шляхом. Гетьман Павло відважно, по-лицарськи, з першого моменту свого урядування, уложив і оповістив цілому світові, крім своєї історичної Грамоти про перебрання Влади, ще й „закони про тимчасовий державний устрій України”, якими виразно означив, що він є суверен України, як суверенної Держави, та ясно зазначив в тих законах компетенцію й взаємовідносини — права і обовязки — Верховної Влади, Виконавчих органів Правительства і громадян Української Держави.

Українська Центральна Рада від самого початку свого засновання і впродовж поверх девять місяців бовтання на хвилях революції — цього не зробила. Чи не хотіла це зробити (перебрати Суверенну Владу в Україні), чи просто боялася це зробити, — це є справа спеціального окремого викладу, до якого я, як Господь Б'ог допоможе мені в цім, колись візьмуся, бо бачу, що досі наші історики й правники, чогось на цю справу майже не звертають належної уваги. *)

І через таку поведінку Укр. Центр. Рада від перших місяців революції фактично перебувала в стані якогось „незаконного тіла”, що, як я вже сказав — бовталосся на хвилях революції в Україні, збільшуючи й без того розбурхану загальною російською революцією анархію в краю. Через те, що Укр. Центр. Рада не видала відразу українського права-закону для України, як Суверенної Держави, — в Україні про довжували бути чинними закони російські, під повною юрисдикцією Верховної Влади російської імперії, що спочила тоді в руках Державної Думи й Временного Правительства в Петрограді (Ленінграді). Ось Вам приклади:

1. — Коли Центральна Рада почала видавати розпорядки, щоб хоч трохи здійснити якусь свою владу в Україні, то перша Харківська Судова Палата запротестувала проти цьо-

*) А може вже і є укладений проєкт на цю тему, але я не знаю — О. Ш.

го. Тоді Генеральн. Секретаріят Центр. Ради звернувся до цієї Палати, як найвищої судової інстанції для майже цілої Лівобережної України, з пропозицією, щоб Харківська Судова Палата ухвалила резолюцію про визнання Генер. Секретаріату Центр. Ради виконавчою владою в Україні. Харківська Судова Палата ухвалила: пропозицію Україн. Генерального Секретаріату не виконувати. А як мотив подала, що вся законодавча влада належить Всеросійським Установчим Зборам і Судові Установи мають охороняти існуючий, встановлений законами Временного Правительства порядок. („Кіевская Мисль”, ч. 284, 29. XI. 1917.).

2. — Коли Генеральн. Секретаріят Укр. Центр. Ради дня 13-го листопада 1917 р. звернувся до Київської Судової Палати, щоб ця найвища судова установа для Правобережної України дозволила йому видавати розпорядки іменем української народної республіки, то відбулося загальне засідання всіх департаментів Київської Судової Палати, на якому ухвалена й принята така ухвала: „Пропозицію Генер. Секретаріату з д. 13. листопаду ч. 1. визнати не належною до виконання. Копію цієї постанови переслати Правительственному Сенатові, передати до відомого Генеральному Секретаріату і усім судовим установам, що підлягають Київській Судовій Палаті” („Кіевская Мисль” ч. 287, 3. XII. 1917).

Як із цього бачить Шан. Читач, в тій самій столиці України — Києві, — де вже майже сім місяців сиділа Центральна Рада й її виконавчий орган Генер. Секретаріят, і де так само містилася і Київська Судова Палата, — ця найвища судова установа і друга половина України цілкомито не визнавала Української Центр. Ради за якусь краєву владу та існування її уважала незаконним.

А ще раніше, ніж появилися повищі постанови Харківської і Київської Судових Палат, відмовився оповістити інструкції Временного Правительства Генеральному Секретаріату Російський Правительственный Сенат у Петрограді („Русское Слово”, ч. 18 (31) X. 1917).

Мало того. Дня 18-го жовтня 1917 року міністр Юстиції Временного Правительства, П. Н. Малянтович одержав урядовий запит від головного Прокуратора Київської Судової Палати: в яким порядку треба переводити слідство (доходження) про чинність Україн. Центр. Ради і її Генер. Секретаріату? На це міністр Малянтович відповів телеграмою: — „Прокураторові Київської Судової Палати. Негайно перевести найсуворіше слідство (доходження) чинности Центральної Ради і Секретаріату”. А в даній для цього інструкції Міністерства Юстиції Временного Правительства було сказано: не рахуватися з політичними обставинами і кермуватись при доходженні виключно законами слідчої процедури. Він же (Малянтович) пригадав Прокураторові, що Генер. Секретаріат Ц. Ради є призначений Временним Правительством, без дозволу якого нічого не має права робити. І коли він порушує вимоги закону — має бути негайно потягнений до кримінальної відповідальности за урядове переступство („Русское Слово”, ч. 239, 19 (1/XI) X. 1917).

До цього ще додаю мою „війну” з тими високими судовими установами російськими в Україні. Коли я з своїм (Богданівським) полком, в складі Окремої Запоріжської Дивізії ген. Натієва опинився в Харкові (це було в першій тижні квітня 1918), вигнавши звідтіля большевицькі війська, і мене вища військова Команда Україн. Армії призначила Командантом (на правах генерального губернатора) Харківщини та південних повітів Курщини та Вороніжчини (себто цілої Слобідської України) — я на цій уряді вже на другий день довідався, що Харківська Судова Палата й далі не визнає Україн. Центральної Ради і жадної самостійности України (це було майже по трьох місяцях після оголошення 4-го Універсалу У. Ц. Ради, і лише за три тижні до приходу Гетьманської Влади). Тоді я, в той же день, зателефонував до Канцелярії Судової Палати, щоб до мене негайно явились відповідальні представники цієї Палати. І за пару годин до моєї канцелярії явились найбільші „риби” судових установ краю: сам Головний Прокуратор Палати, Петро Дм. Шидловський (з походження — поляк) і Прокуратор Харківського Окруж-

ного Суду — Василь Мих. Воскресенський (їх „візитівки” й досі маю). Я їм поставив ультимат, що коли завтраж не оповістять відповідного декрету Харківської Судової Палати про визнання Самостійности України та суверенности уряду Центральної Ради, для виконання всім судовим установам і інституціям Слобожанщини, то я негайно запроторю до кримінальної в'язниці увесь склад Судової Палати і всю її Прокуратуру. Вони, дуже зблідлі і схвильовані заявили мені, що негайно цей приказ виконають. І виконали!

Я трохи більше зачепив цю судову справу і правопорядок за часів Центральної Ради в Україні, бо це тоді відбилося катастрофально на житті, праці й господарських відносинах серед усіх верств населення Землі Української над Дніпром. Населення України від соток літ звикло до певного правопорядку, що його встановили закони російської імперії і місцеве т. зв. звичаєве право, існувавше з прадавніх часів. Почуття й свідомість законності серед населення були глибоко закорінені. Центральна Рада, крім проклямацій, якими в очах населення являлися всі її універсали — не мала відваги чи бажання проявити правдиво національно-революційного чину: оповістити найскоріше цілковиту державну незалежність України (як це зробила, напр., Фінляндія) а себе суверенною Владою, дати українські закони (хоча б децю і „перелицьовані” тимчасово з російського кодексу) і обсадити всі судові установи в Україні своїми прокураторами, щоб суворо стежили за виконанням наших, українських законів і урядових розпорядків.

З цієї причини в Україні, особливо в другій половині пропагандивної чинности Української Центр. Ради, запанувало страшне безладдя. Російські закони продовжували діяти, бо їх Центр. Рада не скасувала. І в той самий час Укр. Центр. Рада, її Генеральний Секретаріят а трохи згодом, ще й Укр. Генер. Військовий Комітет та безліч ріжних (і все соціалістичних) партій (українських, російських, жидівських, польських і т. д.) засипали край своїми проклямаціями-відозваами, часто напів-урядового характеру. А Временне Правительство

російське не залишалося позаду і, маючи величезні матеріальні та технічні засоби, гнало на Україну в сотках тисяч копій ріжні свої декрети-відозви. Від усього цього в голові пересічного громадянина України витворився несамовитий хаос. Всякий закон і законність почали губити свою силу й значення. І заланувала жахлива анархія, в якій потонула й сама Центральна Рада, що її мусіли потім витягати з тієї калабані недобитки — самотужки зформовані — Української Армії, при рішальній допомозі мілітарних сил центральних держав Європи.

Оце такий був „успіх” в „захопленні влади” Укр. Центральною Радою в Україні 1917 р.

II.

На конто творчої діяльності Україн. Центр. Ради п. Д-р М. Мандрика ставить те, що за часів Центр. Ради існували українські військові формації (частини), подає всім уже відомий список цих частин, не оминувши й мого імені з Богданівським полком, і знову нечемно робить закид Редакторові „Україн. Робітника” в „непоінформованості” його в цій справі. Це, очевидно, такий напад за це, що Редактор „У. Р.” не назвав тих полків, з яких пізніше зформувалася „Окрема Запорізька Дивізія” на чолі з ген. Натієвим. Але повстає запит: чому Д-р М. Мандрика в тій своїй статті ані одним рядком не вияснив хто фактично створив ті українські полки, що зформувалися за часів Україн. Центральної Ради?

Це ще мало сказати, що „лід час Центральної Ради були такі військові частини...” Треба було пояснити хто ж ті військові частини створив. Д-р М. Мандрика уникнув такого пояснення, бо добре знає, що до створення тих полків Центральна Рада ані трохи не причинилася. Це я тверджу, як організатор (а потім і командант) 1-го Українського імені Гетьмана Богдана Хмельницького Полку.

Я зо своїм полком охороняв в свій час і саму Центральну Раду, і майже всі Українські Військові Зізди, щоб їх

не розігнали москвини. І тому ще раз кажу:

Всі військові частини, що повстали як окремі українські полки за часів Укр. Центральної Ради, зформувалися „само-чинно” — революційним шляхом, всупереч анти-мілітаристичним тенденціям провідників Центр. Ради, що їх воякожерним „папою” був Володимир Кирилович Винниченко.

Першим зформувався „1-й Український ім. Гетьмана Богдана Хмельницького Полк”. За прикладом Богданівського полку в цілому ряді околиць (на тодішньому російському фронті і в запіллях) почали організуватися інші українські полки, також революційним шляхом (як полки: ім. Гетьмана Павла Полуботка, ім. Гетьмана Петра Дорошенка і інші). А незабаром генерал П. П. Скоропадський (будучий Гетьман України) почав українізувати цілий російський корпус (34-й), що перебував під його командою на фронті.

А цей загальний військовий рух відокремлення серед російського вояцтва українського походження започаткували не українські соціалісти, а українські державники. Ними були: адвокат-поручник Микола Міхновський, полковник Павло Волошин — начальник штабу місцевої резервної бригади, полковник Глинський — начальник місцевої резервної бригади, і Сахно-Устимович — адютант Штабу Київського Воєнного Округа. Вони були вельми досвідчені офіцери російської армії, але глибокі українські самостійники — патріоти. Вони вийшли на сцену української визвольної боротьби ранище, ніж заснувалась і уконституувалась Україн. Центральна Рада, і першими оголосили, що без власної мілітарної сили Україна не здобуде для себе — своєї державної самостійности.

Отже — Микола Міхновський, Павло Волошин, Глинський і Сахно-Устимович заснували в Києві „Український Військовий Клуб ім. Гетьмана Павла Полуботка”, який першим своїм завданням поставив творення самостійного українського війська (§ 3 Статуту Клубу), а політичним гаслом — „Самостійна Україна”. Духовим вождем цього Клубу був світл. пам'яті Микола Міхновський.

Вже по тижневі після свого заснування Україн. Військовий Клуб ім. Гетьмана Павла Полуботка випустив свою

історичну відозву в десятках тисяч примірників, що їх через своїх відпоручників негайно поширив по всій Україні і на всіх фронтах спільної тоді російської армії, серед вояцтва українського походження.

Ось повний текст цієї високопатріотичної відозви, уложеної правдоподібно Миколою Міхновським:

„Сини Великого Українського Народу!

„Славні Вояки-Українці! До Вас звертаємось у цей важний історичний час!

„Вітаємо Вас з новим державним ладом!

„Цей новий лад здобули Ви озброєною силою.

„Слава великому народньому війську! Слава синам вільної України! Слава Вам, правнуки Запорожців! Але ж не спочиньмо, впиваючись славою своєю, Боротьба ще не скінчена. Застерігаємо Вас: будьте напоготові! Для нас, українців, цей час особливої ваги. Здобувши волю разом з всім російським народом, Ви здобули також і волю України й цю свою національну волю ми, українці, повинні закріпити особливо.

„Пам'ятаймо: на нашій землі стоїть упертий ворог і напружує останніх сил, щоб прибрати до своїх рук всю Україну.

„Товариші-Браття! Не дайте Україні нікому! Полита кровю славних Козаків-Запорожців, вкрита в цю війну горами нашого труп, нехай встане вона для *свого* життя!

„Товариші-Українці! Гукаємо до Вас! Благаємо Вас: гуртуйтеся! Бо хто ж краще за Вас оборонятиме „тихі води та ясні зорі України“? Хто дужче за Вас стане грудьми за свою Неньку?

„Гуртуйтеся, збирайтесь до купи, Українці! Один до одного, **свій до свого!** Єднайтесь у гуртки. Зеднайтесь на думці про долю України, про її козацьку силу. Тількищо зеднаєтесь у гурток, зараз же, не гаючись, подавайте відомости про себе і про гурток до Ради Українського Військового Товариства імени Гетьмана Павла Полуботка в Києві. Товариство допоможе всякому гуртку, коли він пришле свою адресу — газетами, книжками, всім тим, що само напише. Для того, щоб ми знали, скільки Вам посиляти газет, книжок, тощо — подавайте до Товариства про те, скільки Вас.

„Товариші! Провальте свої справи по гуртках і дописуйте нам про те, що діється в Вас, про свої думки й бажання.

„Хто їхатиме чи з фронту, чи на фронт, через Київ — не минайте заходьте до нас — будете дорогими гостями...“ („Нова Рада“ ч. 10, 9. IV. 1917, Київ).

І справді, не минули хати Товариства імени Гетьмана Полуботка в Києві. Вже по кількох днях, як ця відозва появилася в світ божий, воєнний люд різних рангів української народности цілими гуртами посунув до Ради Товариства

Гетьмана Полуботка за порадами-інструкціями.

Щоб ліпше організувати увесь Український Військовий Рух, Рада Товариства ім. Гетьмана Павла Полуботка постаралась в найкоротшім часі створити т. зв. Український Військовий Організаційний Комітет, на чолі з полковником Глинським. Цей Комітет фактично й почав відроджувати новітню українську армію, закликаючи до творення окремих українських полків та допомагаючи своїми інструкціями ті полки зформувати. Цей — Український Військовий Організаційний Комітет дав правильну мілітарну організацію і 1-му Україн. ім. Гетьмана Богдана Хмельницького Полку. Перед цим Комітетом в приявности голови його — полковника Глинського — і я складав тоді іспит з моєї національної свідомості та з військової підготовки, перед призначенням мене цим Комітетом на уряд Адютанта Богданівського Полку.

Трохи більше й про це я оповів, щоб кожному було відомо і зрозуміло, хто почав творити ті українські полки, що „самочинно” зформувалися за часів Центр. Ради в р. 1917.

III.

Д-р М. Мандрика переказує з тої ж „Історії України” проф. Д. Дорошенка в англійській мові, де нібито надруковано, що:

1. — „Уряд гетьмана був надто запобігливий до москалів” та що:
2. — „...гетьманський уряд обернув столицю України в гніздо москвських змовників, і заговорників не так проти совітської Росії, як проти незалежної Української Держави і проти самого гетьмана”.

Для мене є неймовірним, щоб наш Шановний історик ніби „для експорту” писав „Історію України” в англійській мові з іншим висвітлюванням подій, ніж в такій самій „Історії”, уложеній в українській мові — для вжитку свого народу.

Бож в „Історії України” проф. Д. Ів. Дорошенка, т. II (Ужгород), виданій в українській мові, ясно сказано, що:

„Коли у вечері 29 квітня 1918 р. (в день проголошення Гетьманства) до Гетьмана Павла звернулася делегація представників торговельно-промислових сфер (вони були здебіль-

ша русофіли — приміт. моя, О. Ш.) і предложила Гетьманові свій список кандидатів для першого складу міністрів Гетьманського Уряду, то він і не розглядав цього списку, а доручив Устимовичеві зразу ж почати переговори з відомими українськими діячами з-поміж національних кругів. Вже 29 квітня Устимович відвідав цілий ряд українських громадських діячів, головно ес-ефів, пропонуючи їм сім місць в кабінеті міністрів (крім уже намічених). Але ніхто з них не згодився взяти участь в кабінеті" („Історія", т. II, 53).

Дальше —

Відпоручник Гетьмана Павла „Василенко звернувся до українських соціалістів-федералістів (ес-еф), прибувши просто на їхні збори, і запропонував членам партії вступити до кабінету. Але ес-ефи заявили, що вони не можуть вступити до кабінету, хоч остаточної відповіді не дали і прохали трохи пождати. Вони скликали міжпартійну нараду, на яку покликали представників соціал-демократів, соціал-революціонерів і самостійників. Нарада була бурхлива. Вол. Винниченко, який був на нараді, палко умовляв ес-ефів йти до кабінету, казав, що він сам готов би йти, але ес-ефи „не згоджувалися". І ця ж сама „нарада постановила звернутися не до Гетьмана, а до начальника штабу німецьких військ, генерала Гренера для переговорів" („Історія", т. II, стор. 54).

І з тих переговорів проф. Д. Дорошенко такий висновок сформулював:

„З усіх цих переговорів заслуговують на увагу два моменти: представники українських соціалістичних партій не хочуть вести переговорів безпосередньо з головою українського правительства, з Гетьманом, якого сами ж погоджуються признати президентом української республіки, а воліють пертракувати з німцями, проти втручання котрих у внутрішні українські справи протестують" (тамже, стор. 59).

І нарешті — оповідаючи про міністерську кризу в Гетьманському Уряді 16-го жовтня 1918 р., проф. Д. Дорошенко в тій своїй „Історії України" (т. II — Ужгород) зазначає, що:

...”не вважаючи на впливи кругів, що орієнтувалися на відбудову єдиної Росії з тим, щоб на користь цієї відбудови Україна пожертвувала своєю самостійністю, перемогла течія національно-самостійницька і 24-го жовтня кабінет остаточно зформовано на основі угоди з Національним Союзом (підкреслення моє — О. Ш.).

Як відомо, до цього кабінету гетьманського правління увійшло більшість відомих українських національних діячів, як проф. Д. Дорошенко, О. К. Лотоцький, П. А. Стебницький, В. М. Леонтович, на чолі з попереднім прем'єром Ф. А. Лизогубом. („Історія”, т. II, стор. 397).

Мимоволі виникає запит: хто ж із нормально думаючих українців може з повищого поступовання Гетьмана зробити висновок, що він ігнорував українські національні кола, а натомість „був занадто запобігливий до москалів”?!

До цього треба ще додати щиро-сердечне свідчення вже на еміграції самого Волод. Винниченка, який описуючи повищі переговори з українськими патріотами гетьманських відпоручників, в його-ж, Винниченка, приявності, признався:

„Крім того, в цей час я для конспірації” (підготовлюваного ним з Микитою Шаповалом „повстання” проти Гетьмана — прим. моя — О. Ш.), „дуже активно брав участь у переговорах з німцями і гетьманом у справі зформування „національно-демократичного кабінету”. Майже щодня я бачився з німецьким послом, з генералом Гренером, час від часу бував навіть у гетьмана й гаряче рекомендував йому спертися на національні круги” (Вол. Винниченко — „Відродження Нації”, т. III, стор. 93).

Із цього видно, як на долоні, як тяжко було Покійному Гетьманові Павлові вести переговори й наради з такого рода „діячами” зо „щиро”-українського середовища. Гетьман їх закликав бути міністрами в уряді Держави Української і працювати для добра і слави України, а вони не хотіли йти, щоб обсадити уряди всіх міністрів, а натомість тайно змовлялися проти Гетьманської Влади, щоб її в слушний час повалити.

Щодо обернення столиці України „в гніздо московських змовників і заговорників”, як про це говориться в статті Д-ра М. Мандрики, то цього не можна віднести лише до періоду Гетьманської Влади в Україні 1918 р. Не ліпше було і за Центральної Ради.

І за Україн. Центральної Ради, що так щедро обдаровувала всіх зайдів (москалів, жидів, поляків) своєю „національно-персональною автономією” в золотоверхій столиці Києві, те гніздо ріжного рода змовників і заговорників чи не більше було, як за Гетьмана. Центральна Рада в своїй дійсній запобігливості до тих зайдів аж до того дійшла, що — аби догодити їм — видрукувала на перших українських грошах написи аж в чотирьох мовах: українській, московській, польській і жидівській. Чужинець, що до його рук попали ті гроші випущені Центральною Радою, не міг відразу збратнати — якої держави ті гроші. А до того ще й окремі „міністерства” для тих зайдів Центральна Рада незадовго перед своєю політичною смертю встановила *).

Та не помогло Центральній Раді і таке плазування. Лі-

*) Встановила окремих секретарів (міністрів) „для великоруських справ”, „для єврейських (жидівських) справ” і т. д. З тої „політики” Центр. Ради шодо т. зв. національних меншин виглядало для чужинців, з поміж державних народів, таке, що Україні (яка фактично обсаджена шонайменше 90% населенням з діла-праділа українським) ще є далекий шлях, щоб дійти до стану однонаціональної держави, та що Україна виглядає, як конгломерат ріжних народів, які мають таку силу в цім краю, що їм треба ще давати і „національно-персональні автономії”, і окремі міністерства для них встановляти. Це дуже зменшувало значення української державної самостійності на зовні, а внутрі краю родило всілякі сумніви, замішання і баламуту. І зовсім інакше вчинив Гетьман Павло. Основними законами для Української Держави Гетьмана Павла були скасовані всі ті „національно-персональні автономії” для москалів, жидів і поляків. Все населення України мало вважати себе українським: українським „українського походження”, українським „московського походження”, українським „жидівського походження” і т. д. Покійний Гетьман Павло, як бачимо, був перший український Націоналіст-Державник нашої доби. І ті всі українські патріоти, що називають себе сьогодні українськими націоналістами, коли вони здатні глибоко вглянутись в державницьку мудрість світл. п. Гетьмана Павла, повинні були б увесь теперішній свій патріотичний Рух віддати під Патронат Покійного Гетьмана-Мученика, як відродителя справді-національної Держави Української 1918 року. — О. Ш.

дери тих т. зв. національних меншин одверто виступали на засіданнях Центральної Ради проти державної самостійности України і своїми обструкційними промовами (всіякі Рафеси, Скловські та Балабанови) гальмували всякий розвій національно-політичної думки в напрямку державного усамостійнення України навіть серед українського представництва Центральної Ради.

Не бракувало тих „змовників і заговірників” за часів Ц. Ради і серед „рідненького” середовища — серед т. зв. „широ” - українських соціалістичних кол. Будучи умандатованими членами Центр. Ради, ця банда зрадників (Шахраї, Неродовичі, Коцюбинські і „Імя їм легіон”), приготувала динаміт під саму Центральну Раду, як національно-політичне тіло України на той час та під державну самостійність України оголошену 4-м Універсалом, викликали страшну експлозію в самій золотoverхій столиці, Києві (більшевицьке повстання), і самі вивтікали до Харкова на службу червоній Москві..

Отже — хіба можна дивуватися, що москалі не хотіли бачити Самостійної України на чолі з Гетьманом, коли самі українці, з різних соціалістичних таборів, спочатку змовлялися, щоб повалити „свою” ж таки Центральну Раду, за допомогою червоної Москви, а потім змовлялися повалити Гетьманську Державу — і теж за допомогою тої самої червоної Москви?

Чому ж Д-р М. Мандрика, що напевно багато знає про тих соціалістичних зрадників, коли він видає себе за українського патріота, не вважає своїм національним обов'язком докладніше висвітлювати про ті змови і небували в історії України зради ідеї нашої державної самостійности зо сторони того українського соціалістичного середовища, що від самих початків революції 1917 року узурпувало було репрезентацію цілого Народу Українського? — На цей запит я хотів би колись почути від Д-ра Мандрики відповідь.

А тим часом кажу, — коли українські соціалісти і рідного кольору радикали хочуть відограти ролю моралізаторів для консервативно-думаючого Українства, то хай насамперед

змиють багно морального гниття й розкладу зо свого лиця, щоб вийти чистими проповідниками національно-державницького ідеалу українського народу.

IV.

Д-р М. Мандрика вульгарно ставить закид Редакторові „Українського Робітника”, що, мовляв, „п. Редактор „У. Р.” не здає собі справи про що говорить” щодо тої події під Крутами (на Чернігівщині).

Кожна українська грамотна людина, прочитавши в „У. Р.” редакційну „Не скривлюймо фактів нашої державної історії” побачить, що подію під Крутами Редактор характеризує не лише зо своєї точки погляду, але й висновок про цю подію подає ще з інших джерел, що їх укладали патріоти українські, як наочні свідки тої події.

А як-же „здає собі справу” про ту подію самий Д-р М. Мандрика? Ось що він каже в своїй статті:

„Загін студентів, що по геройськи загинув під Крутами, не був посланий урядом, а зформувався і пішов сам. Він би пішов і тоді, коли би йому силою заборонили йти”.

Таке може сказати людина, яка не має жадної уяви, що то є війна, або ж людина з анархічним задивленням на публичне життя. Бо-ж на війну посилають лише тих, хто підготовлений до бою та ще й до бою з модерною зброєю, а не з буком в руці. А друге — ніякий відділ війська не сміє вийти на фронт до бою без наказу вищої військової команди. Коли Д-р М. Мандрика твердить, що той загін юнаків пішов би битись під Крути і тоді „коли би йому силою заборонили йти”, то це виглядало б, що то не була дисциплінована мілітарно і національно формація, а якась отара молоденьких дурників, що так собі „забавляються в вояків”; абож Виконавчі органи Центр. Ради були аж такі слабкі, що не мали до своєї розпорядимости такої сили, аби зупинити рух того загону студентів під Крути.

Але так в дійсності не було, бо я це добре знаю.

Той загін українських студентів, що його большевики розторошили під Крутами, складався з глибоко-патріотичної української молоді. Це були здебільша діти з національ-

но-свідоміщих українських родин того часу **).

Як мені оповідали люди, що близько стояли до Екзекутиви Центральної Ради, ідея зформування того загону студентів вийшла із соціалістично-радикальних кол Центр. Ради. Ті члени Центр. Ради мали намір створити для себе зо шкільної молоді т. зв. „молодечу соціалістичну гвардію” (сам Д-р М. Мандрика каже: — „студентський курінь під Крутами складався з „соціалістів”) для охорони Центр. Ради. Тим українським юнакам не дали потрібного військового вишколу. Значна частина з них навіть не уміла поводитись зо зброєю, що я бачив на власні очі. Одного разу я поспішно пригнав з району Печерська до Педагогічного Музею, щоб порадитись з секретарем Ц. Ради в наглій справі, яка торкалася большевицької ворохобні на Печерську. І я застав у вестибюлі Педагогічн. Музею гурт отих студентів, яким тут же якийсь підстаршина видавав карабіни й набой до них. Заки я на хвилюкку встиг приглянутись до них, як нагло вибухло тут же, з їхнього гурту, два стріли з карабінів. Кулі, на щастя, попали в стелю вестибюля. Виявилось, що гострі набой видали таким хлопцям, що ніколи карабіна і в руках овоїх не тримали. А в дуже короткім часі після цього випадку я вже довідався про ту сумну подію під Крутами.

Неправдою є, що, — як твердить Д-р М. Мандрика, — уряд не посилав їх на фронт під Крути. Вони пішли туди з наказу урядових чинників. Мені про це цілком отверто і не двозначно сказано було потім в штабі Київського Воєнного Округа, на чолі якого тоді вже був українець — полковник Павленко Виктор.

На трагічну подію під Крутами тоді відгукнулася широко вся українська преса. А славна українська письменниця і поетеса Людмила Старицька-Черняхівська, яка багатьох із тих загинутих гімназистів знала особисто, в однім із українських часописів в Києві помістила свій глибоко-драматич-

**). Вони здебільша склалися з учнів 6, 7 і 8 клас ріжних гімназій і фактичним організатором їх був палкий молодий українець, Володимир Яковлевич Шулгин, що лише встиг укінчити університет і відразу кинувся серед українську молодь, щоб її запал і молодече завзяття скермувати на шлях визвольних змагань народу українського. — О. Ш.

ний фейлетон під наг.: „Памяти юнаків-героїв, замордованих під Крутами”, в яким, м. ін., та велика патріотка каже:

„Чи тож їм треба було умирати?

„Вони всі понесли на жертву Вітчизни свою молодість, радість щастя, нерозважне горе кривих і молоде своє життя.

„Заметене снігом поле, а на йому похапцем окопались чотириста юнаків, без штабу, без опанциреного поїзду; по три набой на душу. Зачорніло здалеку, почали наступати з усіх боків колонами большевики. Тринадцять тисяч вибрудків на 400 юнаків...

....„Сердешна Україна, чиж вона того хотіла? Бідна, нещасна, стократ нещасна й самітня в дні своєї волі, оточена гадюкодом ворогів, від уст рідних дітей відбирає хліб і дає чужинцям, щоб всіх порівняти, — і має в подяку ненависть, зраду, злобу! — На ту волю народню вона-ж віддала останню свою оборону, свою чесну, інтелігентну молодь.

„Страшно вмерти, але ще страшніше загинути марно” — тяжкою розпучкою залунало зо самої глибини душі тої української Патріотки в однім місці того її фелетону. (За київською пресою передруковано в віденським „Вістнику”, що виходив замість „Вісника Визволення України”, рік 1918, сторона 224).

Мимоволі повстає питання: чи потрібно було посилати тих патріотичних молодиків на загибель під Крути?

Я кажу, що це було не лише непотрібне, але навіть шкідливе для самої справи дальшої успішної боротьби проти червоної Москви. Бо коли вимуштровані і добре озброєні большевицькі відділи розторожили той загін українських школярів під Крутами і тамже побачили, що Центральна Рада уже висилає на фронт дітей, большевицька військова команда і „красноармейш” набрались переконання, що Центр. Рада вже не має ким воювати. Значить — можна на Київ сміливо гнати...

За цим повстає друге питання: чи була тоді в Києві така українська (до бою підготовлена) військова частина, що її можна було б післати під Крути, замість того загону не-підготовлених і озброєних студентів?

На це вже дав прекрасну відповідь сам Редактор „Укр. Робітника” про ті „40 тисяч війська”, що в той самий час сиділо в київських касарнях та, розагітоване ріжними („своїми” і чужими) агентами-пацифістами — мітінгувало, „чи треба йти на фронт, чи „ухвалити неутральність”... Та крім цих, що їх можна вважати за малонадійних для успішної акції на фронті, вибираючи з-поміж них лише нездеморалізованих добровольців (охотників) — Центр. Рада мала невелику резерву, але вельми відважних, вишколених і загартованих в боях во-яків. Цією резервою тоді в Києві була т. зв. Всеукраїнська Рада Військових Депутатів.

Треба знати, що незадовго перед тими подіями під Кру-тами відбувся в Києві з черги Третій Всеукраїнський Військо-вий Зїзд. В тій Зїзді брало участь около 2,500 делегатів зо всіх фронтів і запілля тодішньої російської армії. Це були в значній кількості старшини ріжних рангів, переважно підстар-шини, як також поважна скількість і рядових во-яків. Майже всі вони за чотири роки одержали найвищі бойові відзначен-ня. То була готова кадра для правдивої української регуляр-ної армії. Перед закінченням своїх нарад той 3-й Всеукр. Вій-ськовий Зїзд виділив із себе вище сказану Раду Військових Депутатів, до якої увійшло майже половина учасників того Зїзду і тій Раді призначено було стало перебувати в Києві — до послуг Центр. Ради. Отже, поверх 1000 тих депутатів 3-го Військ. Зїзду увесь час тоді перебували в Києві. Але із решти учасників вже мало повернулося на фронт до скла-ду російської армії, бо там вже було безладдя. Вони собі зде-більша зробили „відпуски” і теж перебували в Києві. І якраз із цих во-яків Центр. Рада мала змогу зформувати такий най-модерніший, найліпше озброєний (в київських складах зброї було повно!) Полк („Загін Смерти”), що він міг би під Крута ми розторочити найбільшу большевицьку дивізію. Тих „де-путатів” від 3-го Зїзду можна було зформувати в полк **впро**

довж 2-3 днів. Для того треба було лише призначити команданта і негайно видаги їм зброю та оперативний наказ. І вони готові були б до бою.

Але проводирі Центр. Ради цього не зробили. Вони тримали їх, як посланців „для зв'язку з селами“, час-до-часу кидаючи в різні околиці України по десятку чи пару десятків „для пропаганди“. А коли большевицькі загони вже наближались до Києва, із сходу, Центр. Рада кинула кілька соток тих депутатів-аїздовиків на села для своєї пропаганди. Але на селах панувала вже така анархія, що ті військові депутати розтопились в ній, як лийова овічка.

І так вибранці зукраїнізованого вояцтва і не виконали того патріотично-лицарського завдання, що їм диктував надзвичайної ваги історичний момент в тяжкій боротьбі України за свою державну незалежність.

На цім і закінчу цих кілька моїх коротких завваг до статті Д-ра М. Мандрики — „Історії не можна перелицювати“, надрукованої в „Українським Голосі“.

Я ніколи не мав (і тепер не маю) найменшого бажання зменшувати вартість українських визвольних змагань за часів Української Центральної Ради. Але й ніколи не буду захоувати тієї правди, що Центральна Рада — в тім часі найбільш стихійного національного зриву (і „патосу державности“, як писав покійн. Микита Шаповал в хвили, коли в ній пробуджувалися сумніви до соціалізму) — не скористала з тієї національної стихії і не створила в свій час власної національної мілітарної сили, що сама готовою приходила до її розпорядимости, і національно-політичної сили, щоб якнайскорше повну державну незалежність України не лише задекларувати, але й скріпити та розбудувати. Бо вона-ж (Україн. Центр. Рада) всі ці можливости на цілих 250% мала.

Не можу я також і дуже судити Укр. Центр. Раду за ту її безталанну долю і сумний кінець її життя, що їх вона сама собі „виговала“, шей тому, що я є один із тих перших воєників тієї доби, що в свій час жертвував своїм (і найдорожчим моїм) життям в збройній боротьбі за Центральну Раду, як

Національного Репрезентанта України в тім часі. І коли роками глибших студій і передумувань тієї минувшини нашої прийшов я до висновку, що Укр. Центр. Рада в р. 1917 не виконала як слід тієї величньої місії, яку їй так щасливо була приготовила сама історія, — то це, кажу, лише зо смутком в душі... Бо для мене ясним стало, що Укр. Центр. Рада була тоді олицетворенням тієї частини Українства, яка в довголітній чужинецькій культурній і політичній неволі загубила була свій національний хребет.

Уже настав крайній час остаточно переоцінити наші національні цінности. А для цього хай насамперед українська радикально-соціалістична інтелігенція перестане своїми заявленнями, фразами зневажати Гетьманську Діяльність в Україні 1918 р. і Особу самого (вже покійного) Гетьмана-Патріота Землі Української. Це хоча б тому, що коли Ви захотіли б викинути з нашої історії той період Української Державної Незалежності, то Ви увірвете і зменшите взагалі тяглість державної незалежності України на цілих три чверти року, і зробите порожнє місце в нашій історії, від дня смерті Української Центральної Ради.

Коли всі ми, українці, мріємо в наступнім році з найбільшою урочистістю відсвяткувати 300-ну річницю величнього відродження Державної Незалежності України нашим Гетьманом Богданом Хмельницьким, якого сьогодні називаємо всі ми Великим — Богом даним Мужем України, забуваючи і той Його союз зо сильною, могутньою на той час Московщиною, то якою ж дурнотою в історичній перспективі мають виглядати ті напади сучасників на новітнього нашого Гетьмана за Його лише задекларовану „федерацію” з неіснуювальною російською державою. Історія напевно висміє нападників, пригадавши їм, що вони сами-ж лише вчора ту федерацію з тою самою Росією (але ще живою, сильною і небезпечною) не лише творили, але й билися за неї, не бажаючи цілковитої самостійности України, що їй вимагав для добра українського народу самий історичний момент.

Зокрема не гаразд зневажати тих добрих синів Землі Ук-

раїнської, що їх можна було б назвати наддніпрянськими „старорусинами”, яких Гетьман Павло, через бойкот Гетьманської Влади „щирими” українцями — змушений був закликати до помочі для творення Державної Влади в Україні. Не забувайте, що те саме робив і Великий Гетьман Богдан, змобілізувавши всю шляхту в Україні, яка здебільша навіть була забула й мову народу українського. І ми сьогодні той великий і мудрий чин Богдана благословляємо.

І пам'ятайте всі, що ті наддніпрянські „старорусини” в Правительстві Гетьмана Павла 1918 р., що ще перед чотирма місяцями до приходу Гетьманської Влади Ви самі нічим від них не відрізнялися в своїх федералістичних тенденціях, — ті „старорусини” наддніпрянські ще впродовж майже дев'яток місяців тримали над Землею Українською Тризуб і жовто-блакитний Прапор — символ державної незалежності України та національної окремішності народу українського,магаючи нашому Гетьманові тримати Суверенну Владу України в її історично-традиційній формі. А в цей самий час т. зв. „щирі” — нерозумні сини Землі Української — бойкотами, саботажами, змовами і всякою іншою підривною чинністю старалися тую Владу розвалити і саму Державу Українську завалити. Що й dokonали.

Ось яке історичне прокляття висить над головами українськими і по сьогоднішній день.

Тому треба не забувати, що історія ще не сказала останнього свого слова про недавню нашу минувшину.